

Germanizmų XX a. pr. Mažosios Lietuvos lietuvių kalboje tyrimo aspektai

Indrė Brokartaitė-Pladienė

Anotacija. Šiame straipsnyje trumpai pristatomos svarbiausios istorinės Mažosios Lietuvos lietuvių kalbos germanizmų, t. y. skolinių iš Rytprūsių vokiečių kalbos, studijos: išsamūs K. Alminauskio, N. Čepienės darbai bei bendresnio pobūdžio J. Palonio ir Z. Zinkevičiaus tyrinėjimai. Apžvelgiami reikšmingiausi šių autorių teiginiai (germanizmų skirstymas pagal pasiskolinimo epochą, darybos ypatumus, semantines grupes, įsitvirtinimą vartosenoje ir pan.) ir iškilę probleminiai klausimai. Vadovaujantis esamais tyrinėjimais suponuojama perspektyvi sociolingvistinė Mažosios Lietuvos germanizmų tyrinėjimų kryptis, besisiejanti su konkrečia epocha ir sociokultūrine XX a. pr. Mažosios Lietuvos situacija, kur germanizmai galėtų būti tiriami ne tik kaip kalbos elementai (t. y. jų struktūrinės ypatybės, fonetinės asimiliacijos laipsnis ir pan.), bet ir kaip kalbos vartojimo realybės atspindys (jų vartojimas konkrečiose socialinėse grupėse ir bendruomenėse). Taip pat įvertinami kiti rašytiniai germanizmų šaltiniai, t. y. XX a. pr. Mažosios Lietuvos spauda – „Naujasis Tilžės keleivis“ ir „Nauja lietuviška ceitunga“.

Dabar jau istorine sąvoka tapusi Mažoji Lietuva – tai regionas, kur akivaizdi vokiečių ir lietuvių kalbų sąveika, keletą šimtmečių sąlygota tiesioginių abiejų tautų kontaktų, o ryškiausia šio kalbų kontakto forma – žodžių skolinimasis, kurio intensyvumą lėmė istorinė ir geopolitinė situacija. Vokiečių kalbos skoliniai to krašto lietuvių kalboje dažnai analizuojami kalbininkų darbuose. Todėl ir šio straipsnio objektu pasirinkti XX a. pr. Mažosios Lietuvos lietuvių kalbos germanizmų struktūrinius aspektus analizuojantys lietuvių kalbininkų darbai ir XX a. 3–4 deš. Tilžės lietuviškoje spaudoje aptinkami germanizmai.

Šiuo straipsniu siekiama pristatyti svarbiausias istorines kalbininkų studijas apie germanizmus XX a. pr. Mažosios Lietuvos lietuvių kalboje. Taip pat vadovaujamasi nuostata, kad ištyrus daugiau germanizmų aspektų bus galima susidaryti ne tik platesnį lingvistinį vaizdą, bet ir aiškiau atskleisti pačios to krašto lietuvių kalbos istoriją. Juk pasak prof. Z. Zinkevičiaus, „kalbos istorijos mokslas turi padėti pažinti tautos praeitį“ (Zinkevičius, 2002-1a:128). Todėl greta tradicinės germanizmų analizės, atskleidžiančios struktūrinius šių leksinių skolinių aspektus (fonetiką, morfologiją, darybą, etimologiją), germanizmų studijas galima išplėsti naujesnio pobūdžio tyrinėjimais, remiantis istorine sociolingvistika. Tyrimų praktikoje tradiciniai ir naujesnio pobūdžio aspektai susisieja ir vienas kitą papildo.

Tiriant šio straipsnio objektą naudotasi tokiais metodais: mokslinė autorių darbų analizė, lingvistinė germanizmų analizė bei istorinės sociolingvistikos (sociopragmatinė ir kultūrinio diskurso) analizė.

Straipsnyje koncentruojamasi į tokius uždavinius:

1. Remiantis kalbininkų darbais pateikti XX a. pr. Mažosios Lietuvos lietuvių kalbos germanizmo sampratą ir nurodyti diskutuotinus klausimus.
2. Apžvelgti šių germanizmų klasikinių tyrinėjimų rezultatus.
3. Įvertinti, kaip gali būti atliekamas sociolingvistinis germanizmų tyrimas pasinaudojant XX a. 3–4 deš. Tilžėje leistais lietuviškais laikraščiais.

Kalbos istorikai, tirdami Mažosios Lietuvos germanizmus, iš esmės naudojami XVII–XX a. Rytprūsių raštų ir to krašto (kartu ir paribinių vakarų Lietuvos) tarmių medžiaga. Tokie germanizmų tyrinėjimai pradėti dar W. Prellwitz darbe „Die deutschen Lehnwörter im Preußischen und Lautlehre der deutschen Lehnwörter im Litauischen“ (1891), o šioje apžvalgoje remiamasi vėlesnėmis studijomis:

- 1) 1935 m. K. Alminauskio darbu „Die Germanismen des Litauischen“ (Teil I. „Deutsche Lehnwörter im Litauischen“). Jame pateikiamas apie 2730 germanizmų sąrašas, nurodoma, iš kokio vokiško žodžio jie kilę. Autorius dar buvo sumanęs atlikti išsamią morfologinę jų analizę, tačiau tai liko neįgyvendinta.
- 2) 1995 m. N. Čepienės daktaro disertacija „Lietuvių kalbos germanizmai ir jų fonetinė adaptacija“, autorės straipsniais apie germanizmus senuosiuose raštuose (Čepienė, 1993, 1998, 2000), kur apžvelgtos jų semantinės grupės, bei germanizmų etimologijų patikslinimai (Čepienė, 1997).
- 3) bendresnio pobūdžio tyrinėjimais: Z. Zinkevičiaus (2002-1b, 2002-2a, 2002-2b) ir J. Palonio (1995) studijomis.

Apibrėžiant XX a. pr. Mažosios Lietuvos germanizmo sampratą minėtuose darbuose susiduriama su sunkumais.

Germanizmo sąvoka, įprastai vartojama dabartinėje lietuvių kalbotyroje³⁰, autorių studijose susiaurinama, orientuojantis į konkretų laikmetį (XX a. pr.) ir į apibrėžtą geografinę erdvę (Mažąją Lietuvą). Atrodytų, būtų galima gana aiškiai išskirti tokių germanizmų grupę, tačiau tiek

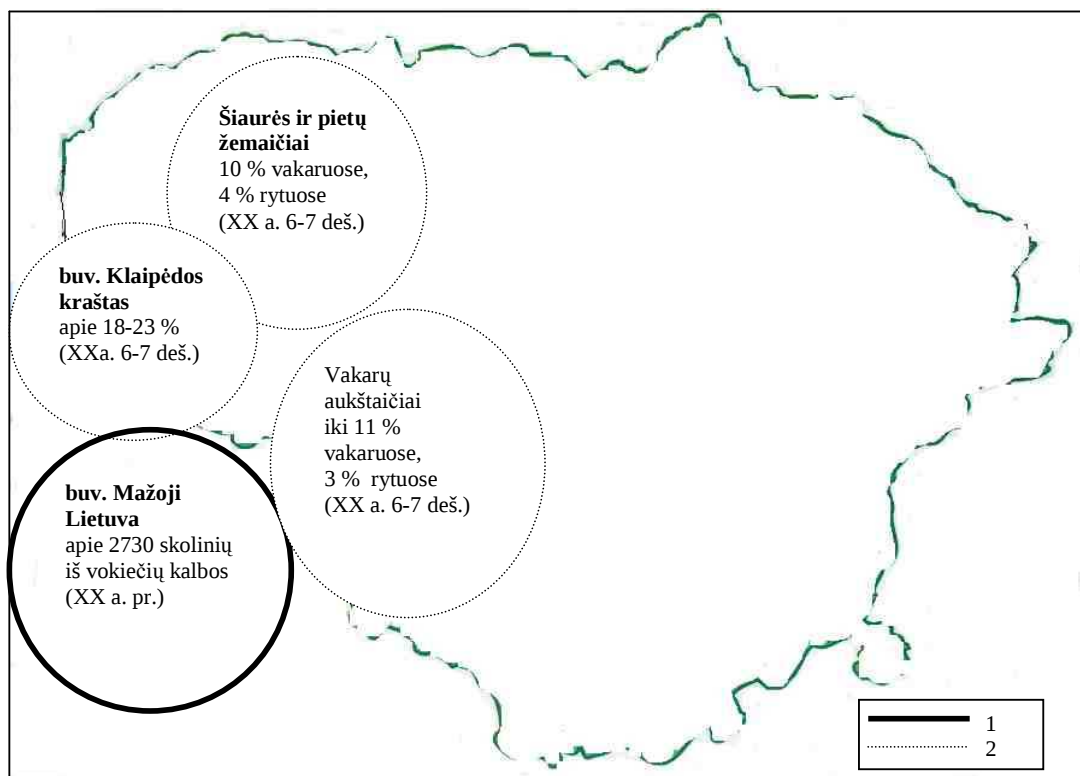
³⁰ Lietuvių kalbotyroje *germanizmas* suvokiamas labai plačiai – greta skolinių iš vokiečių kalbos (pvz., *bakūžė, rūmai, amatas*) taip įvardijami ir skoliniai iš gotų kalbos (pvz., *yla, midus, pekus, šarvas*) bei šiaurės germanų kalbų (pvz., *gatvė, kliepas, kvietys*) (KTŽ, 1990:71; LKE, 1999:214). Literatūroje skolinius iš vokiečių kalbos siūloma vadinti *vokietybėmis* (KTŽ, 1990:71; Jonikas, 1987:401). Tačiau manyčiau, kad skoliniams iš vokiečių kalbos pavadinti dėl aiškumo ir trumpumo dera ir *germanizmo* terminas, juolab kad jį šia reikšme savo studijose tradiciškai vartoja N. Čepienė ir Z. Zinkevičius.

teritorinis, tiek chronologinis kriterijai dėl nuolatinio leksinių vienetų kitimo tampa nepatikimais ir autorių darbuose šios ribos nusakomos tik sąlygiškai.

Geografiškai dėl lietuvių kalbos ir tautos istorijos XX a. pr. Mažosios Lietuvos lietuvių kalbą galima vadinti kalbos variantu, atitrūkusiu nuo vientiso lietuvių kalbos ploto Didžiojoje Lietuvoje. Tačiau būtent dėl kardinaliai skirtingų ekstralingvistinių aplinkybių XX a. pr. Mažosios Lietuvos lietuvių kalbą turbūt tiksliau vadinti savarankišku kalbiniu vienetu. Vis tik ir toks atskyrimas nesąlygoja griežto teritorinio germanizmų suskirstymo, juk skoliniai lengvai peržengia valstybių ribas. Galbūt todėl autoriai savo darbuose labiausiai linkę lyginti XX a. pr. germanizmus Mažojoje Lietuvoje su vartojamais paribinėse vakarų Lietuvos tarmėse ir bando deklaruoti jų teritorinį suskirstymą. Jei K. Alminauskis savo studijoje iš 2730 germanizmų apie 66,5 % žodžių pažymėjo žvaigždutėmis, kaip vartojamų tik Mažojoje Lietuvoje, tai N. Čepienė tokius rezultatus vertina kritiškai: „I šį žodžių sąrašą nepateko daugelis žodžių, randamų ne tik tarmėse, bet ir raštuose. Skolinių šaltiniai (išskyrus kelis) ir geografinis paplitimas jo darbe nenurodomi. <...> Kai kurie K. Alminauskio žvaigždute pažymėti ir tik Rytų Prūsijoje paplitę skoliniai randami ir kitose, dažniausiai paribinėse lietuvių kalbos tarmėse“ (Čepienė, 1995:3).

Z. Zinkevičiaus apskaičiavimai taip pat liudija, kad XX a. pr. skoliniai iš vokiečių kalbos buvo vartojami ne tik Vokietijos imperijai priklausiusioje teritorijoje, bet ir paribinėse vakarų Lietuvos tarmėse ir sudarė žymią tarminės leksikos dalį (Zinkevičius, 2002-1c:408). N. Čepienė pagrindžia šį teiginį konkrečiais pavyzdžiais: „Vakarų, pietų aukštaičių ir žemaičių tarmėse dalis skolinių iš vokiečių kalbos vartojama ir dabar. Tai daugiausia vežimo ir jo dalių, pakinktų, darbo, meistrystės įrankių, indų, pastatų bei jų dalių, statybinių medžiagų pavadinimai: *šiūpelė* ‘semtuvas’, *deķis* ‘užtiesalas’, *skūnė* ‘daržinė’“ (Čepienė, 1995:4). Iš šių duomenų aiškėja lyginamoji statistika tarp tų germanizmų, kurie XX a. pr. buvo vartoti Mažojoje Lietuvoje, ir tų, kurie antrojoje XX a. pusėje sutinkami vakarinėse lietuvių tarmėse. Pateiktieji duomenys yra labai sąlygiški, nes neatspindi germanizmų pasiskirstymo pagal kalbos atmainas (raštų kalba vs. tarmės) ar pagal komunikacines sferas (žr. 1 paveikslą).

Nors kalbos tyrinėtojai ir sutaria, kad XX a. pr. Mažosios Lietuvos lietuvių kalboje germanizmų būta daugiausia, tačiau pateikia tik labai santykinį bendrą jų skaičių. Tikslūs germanizmų skaičiai nurodomi tik konkrečiuose ir ypač ankstesniuose raštuose: pvz., Mažvydo veikaluose jų yra tik keliolika (Sabaliauskas, 1990:259), XVII a. žodyne „Lexicon Lithuanicum“ – 210 (Čepienė, 1995:4).



1 paveikslas. Kontrastyvinė skolinių iš vokiečių kalbos statistika: 1 – XX a. pr. Mažojoje Lietuvoje (K. Alminauskio duomenys), 2 – XX a. 6-7 deš. paribinėse lietuvių kalbos tarmėse (Z. Zinkevičiaus duomenys)

Tyrinėtojai akcentuoja nevienodą Mažosios Lietuvos germanizmų įsitvirtinimą pagal vartojimą, šie leksiniai vienetai tarpusavyje nelygiaverčiai nei komunikaciškai nei pagal užfiksavimo šaltinį: buvo dažnai vartotų šnekamojoje kalboje, kiti retai vartoti, tretį žinomi tik iš

raštybos paminklų. Mažosios Lietuvos lietuviai primaišydavo į savo kalbą daug svetimų vokiškų žodžių tiek verčiami, tiek ir dėl sąmoningo ar nesąmoningo pamėgdžiojimo. Pačioje gyvojoje liaudies kalboje vokiečių kalbos įtakos būta mažiau nei raštuose (Jonikas, 1987:396-

397). K. Alminauskis pastebi, kad fiksuojant duomenis reikia atskirti, ar žodis paimtas iš šnekamosios kalbos, ar perimtas per žodynus, laikraščius ir knygas, nes fiksavimas žodynuose priklauso nuo autoriaus subjektyvumo: „Kuršaičio žodyno lietuvių-vokiečių dalyje mažiau germanizmų nei vokiečių-lietuvių bei jo leistame laikraštyje „Keleivis“. Ko gero autorius bus jam lietuvių kalboje nežinomus žodžius pakeitęs vokiškais. Panašių atvejų galima pastebėti ir kitose Prūsijos lietuvių laikraščiuose. Jei autorius kokiam nors daiktui pavadinti neranda lietuviško žodžio, jis griebiasi vokiško su lietuviška galūne. Prie tokių be abejo priklauso *haubitsas - Haubitse, šminkuoti - sich schminken*“ (Alminauskis, 1935:14). Jei šiomis dienomis ir toliau galima tyrinėti Mažosios Lietuvos raštų germanizmus, tai dėl objektyvių priežasčių pakankamai sudėtinga rekonstruoti, koks germanizmų kiekis buvęs XX a. pr. šnekamojoje to krašto lietuvių kalboje.

Chronologiškai vertinant XX a. pr. Mažojoje Lietuvoje vartoti germanizmai nesudaro vienybės grupės. Skoliniai iš Rytprūsių vokiečių kalbos skirstytini 2 grupės: senesnieji (ältėre) ir vėlesnieji (spätėre). Senesnieji (iš XIII–XVI a.) yra gerai žinomi ir dabartinėje bendrinėje lietuvių kalboje (pvz., *amatas, bulius*), o vėlesnieji (XVII–XX a.) – paprastai neseni skoliniai iš vokiečių kalbos, dažniausiai pažįstami tik Prūsų Lietuvoje, Lietuvos pietvakarių tarmėse ar vien tik iš Mažosios Lietuvos vėlesniųjų lietuviškų raštų (Alminauskis, 1935:11-13). Didelis vėlesniųjų skolinių kiekis Mažosios Lietuvos lietuvių aiškinamas intensyvejančiu germanizavimo procesu ir pačios lietuvių bendruomenės akulturacija.

Akivaizdu, kad didelis germanizmų skaičiaus, šių skolinių nuolatinis judėjimas geografinėje erdvėje (pvz., sklidimas į paribines Lietuvos tarmes) ir laike (atsiradimas vs. išnykimas), diferenciacija pagal vartojimą, užfiksavimo sudėtingumas apsunkina vienareikšmiško bendro Mažosios Lietuvos lietuvių kalbos germanizmo apibrėžimo pateikimą. XX a. pr. to krašto lietuvių kalbos germanizmais sąlygiškai vadintini skoliniai iš Rytprūsių vokiečių kalbos, užfiksuoti Mažosios Lietuvos raštuose ir tarmių tyrinėjimuose, o didžiausią jų dalį sudaro vėlesnieji skoliniai iš XVII–XX a. Mažosios Lietuvos germanizmų grupė viduje daugiasluoksnė ir diferencijuota, o jos vienetai komunikaciškai nelygiaverčiai, jų užfiksavimas ir tyrinėjimas didele dalimi priklauso nuo subjektyvios autoriaus pozicijos.

Dažniausiai kalbos tyrinėtojai savo darbuose tradiciškai įvertina tokius Mažosios Lietuvos lietuvių kalbos germanizmų aspektus: struktūrą (morfologiją, darybą, fonetiką), etimologiją, semantines grupes.

Leksiniu požiūriu lietuvių kalbos tyrinėtojai germanizmą vieningai įvardija kaip tikrąjį skolinį, t. y. neįtraukia per kitas kalbas atėjusių žodžių (pvz., *stiklas, šilkas*). Germanizmų sąrašuose sutinkama nemažai internacionalizmais tapusių žodžių, kurie yra aiškūs skoliniai iš vokiečių kalbos – pvz., į K. Alminauskio žodžių sąrašą pateko *feierverkeris, filtmarsols, filtvėbelas* ir kt.

Jei XX a. pr. Mažojoje Lietuvoje K. Alminauskio duomenimis vartota iki 2730 germanizmų, tai šis skaičius labai santykinis ir jį galima siaurinti arba plėsti darybiškai (įskaityti hibridinius darinius) ar fonetiškai (įtraukti fonetinius variantus). Tokie darybiniai germanizmų aspektai nagrinėjami kalbininkų studijose. N. Čepienės (1995:4-6), Z. Zinkevičiaus (2002-2a:396) duomenimis, iš daugelio germanizmų, ypač senesnių, sudaryta hibridinių darinių, dažniausiai prie skolinio kamieno pridėdamos lietuviškos priesagos ar priešdėliai (*liktelė, liktužis, liktužė* < liet. *liktė, liktis* (žvakė iš vok. *Licht*). Neretai sudaromi mažybiniai daiktavardžiai, pridėdant lietuviškas deminutyvines priesagas ar iš daiktavardžių daryti veiksmožodiniai vediniai su lietuviškomis galūnėmis *bekėrauti* (iš *bekėrė* ‘kepėjas’), *krygiauti* (iš *krygė* ‘karas’).

K. Alminauskis į savo žodžių sąrašą įtraukia hibridinius dūrinus, kurių viena dalis esti lietuviškas žodis: *liktžirklė, kamėlvilnės*. Z. Zinkevičius (2002-2a:396) taip pat pateikia tokių pavyzdžių: *brantmedis, ledstukis, pietstundis*.

Tokie darybinių tyrimų rezultatai liudija, kad germanizmai buvo tvirtai įėję į Mažosios Lietuvos lietuvių kalbos sistemą.

N. Čepienės daktaro disertacijoje apie germanizmų fonetinę adaptaciją ir jos straipsniuose daroma išvada, kad skolinantis žodžius, garsų pakitimai buvę reti, o daugelis tos pačios reikšmės žodžių variantų kilo iš skirtingų vokiečių kalbos dialektų ar pamatinių žodžių formų. Suradusi kai kurias vokiškas pamatinių žodžių formas bei atlikusi jų garsų ir grafemų analizę, ji patikslina kai kurių skolinių kilmę, pvz., *baldė* ‘medinis indas, puskubilis, žema statinaitė’, *brangvynas* ‘degtinė’ (Čepienė, 1997:180-184).

Pripažįstama, kad didžioji dalis germanizmų, ypač užfiksuotų senuosiuose Mažosios Lietuvos raštuose – kultūriniai skoliniai, atsiradę su naujomis realijomis, reiškiantys ūkio daiktus bei įrankius, pastatus bei jų dalis bei pareigas. Mažiausia giminystės terminų, kūno dalių, gamtos kūnų bei reiškinių pavadinimų. Kartu pabrėžiama, kad vokiečiai nebuvo naujovių kūrėjai, o tik perdavėjai (Čepienė, 2000:38). Z. Zinkevičiaus XX a. pr. Mažosios Lietuvos germanizmų suskirstymas pagal semantiką liudija buvus tokias grupes, įvardijančias reikšmingas gyvenimo sritis: administravimas, karo tarnyba, amatai, maisto produktai, mėnesių pavadinimai ir t. t. (2002-2a:396).

Iš minėtų tyrimų rezultatų aiškėja Mažosios Lietuvos lietuvių kalbos germanizmų kaip struktūrinių kalbos elementų charakteristika. Tiriant leksiką, kaip atviriausią ir labiausiai su visuomenės gyvenimu susijusį kalbos sistemos sluoksnį, reikia ir ekstralingvistinio situacijos įvertinimo. Mažosios Lietuvos germanizmų komunikacinė diferenciacija skatina ieškoti duomenų apie jų vartojimo realybę ir sąlygoja sociolingvistinį tyrimą. Istorinė sociolingvistika – XX a. 7–8 dešimtmetyje pripažinimą įgijusi lingvistikos atšaka, kuri savo prigimtimi išlaiko organinį ryšį su istoriniais dalykais ir kalbos kitimo procesais, tačiau tiria pačią kalbos vartojimo realybę, o ne vien sisteminius kalbos elementų aspektus (LGL, 1980:347–358; SL, 2004a:335–371; SL, 2004b:419–459; Romaine, 1982). Tiesioginiai lingvistiniai duomenys

gaunami iš rašytinių šaltinių ir taip atliekami lyginamieji tyrinėjimai (įvairių kartų kalbos tyrinėjimai ar sinchroninių pjūvių lyginimas). Tuo pačiu pasitelkiami papildomi nekalbiniai duomenys: periodo istorinė ir sociokultūrinė situacija, amžininkų atsiminimai apie savo epochos kalbą (Belikov, 2001:322-327). Istorinė sociolingvistika interpretuoja kalbos istorijos makroprocesus ir studijuoja, kaip viena kitą sąlygoja socialinė struktūra, kultūra ir kalba. Z. Zinkevičius pastebi, kad „dėl nepakankamo vokiškų elementų Rytprūsių lietuvių kalboje ištyrimo šiandien nebėra paprasta net susidaryti bendrą vaizdą. Čia galėtų pasitarnauti to meto spaudos tyrinėjimai“ (2002-2a:394). Taigi tokiame tyrimui medžiagos galėtų teikti Mažosios Lietuvos spauda, pvz., Tilžėje leisti „Naujasis Tilžės keleivis“ (1924-1940) ir „Nauja lietuviška ceitunga“ (1890-1923). Laikraščių kalboje užfiksuotas sociolingvistikos požiūriu tyrinėtinas mažlietuvių santykis su gimtąja kalba ir to krašto konkrečios socialinės grupės lietuvių kalbos leksika. Tai įgalintų atskleisti sociopragmatinius kalbos istorijos aspektus, kultūrinį diskursą.

Perteikiamos leksikos autentiškumo laipsnis minėtuose laikraščiuose kiek sąlygiškas, nes XX a. pr. Mažosios Lietuvos spaudos kalba dažniausiai visgi atspindi vieną visuomenės sluoksnį – inteligentiją. Todėl ir minėti laikraščiai būtų labiau išsilavinusių žmonių kaip vienos socialinės grupės kalbos atspindys, priklausantis nuo leidėjo pozicijos. „Naująjį Tilžės keleivį“ šuo požiūriu galima vadinti patriotiniu lietuvių saugotoju, nors jis leistas tik 1000 egzempliorių tiražu. Jo leidėjas Enzys Jagomastas – Mažosios Lietuvos spaustuvininkas, kultūros veikėjas, Tilžės akto signataras, o jo „Lituanija“ – didžiausia ir pagrindinė lietuviškų knygų leidykla Tilžėje (Kaunas, 1996:532-33). „Naujosios lietuviškos ceitungos“ leidėjas O. Mauderodė spausdino lietuviškus leidinius gotiškais ir lotyniškais rašmenimis, tarp jų ir „Varpą“, rėmė Mažosios Lietuvos lietuvių nacionalinį ir kultūrinį judėjimą. Laikraščiuose akivaizdžios socialinė dvikalbystė ir vokiška raštų spausdinimo tradicija: dažnai tie patys tekstai spausdinami vokiečių ir lietuvių kalbomis, pvz., Vydūno straipsniai² „Naujajame Tilžės keleivyje“, daiktavardžiai rašomi didžiąja raide, veiksmazodis dažnai nukeliamas į sakinio galą, nors kita vertus bandoma modifikuoti gotiškas raides pritaikant joms lietuviškus diakritinius ženklus.

Suregistruoti šių laikraščių germanizmai teiktų statistinių duomenų apie jų vartojimą konkrečioje socialinėje grupėje. Jų pasiskirstymas pagal leksines-semantines grupes parodytų, kokiose sferose jie buvo itin dažni ir kokios leksinės-semantinės grupės intensyviausiai gausėjo. Laikraščiai ėjo po keliolika metų, todėl galima įžvelgti germanizmų kiekybinę ir kokybinę kaitą, ar bent jau jos

tendencijas. Spauda apskritai artimesnė šnekamajai kalbai, ji orientuojasi į platesnį skaitytojų ratą, spaudos tekstas visada susijęs su realiu kalbos vartojimu, todėl ir gautus duomenis būtų galima palyginti su pateiktaisiais K. Alminauskio, N. Čepienės ir Z. Zinkevičiaus tyrinėjimuose, kur atsispindi kiti kalbos variantai (pvz., raštų kalba, šnekamoji kalba). Taip pat reiktų atsakyti į klausimą, kokia germanizmų dalis buvo būdinga tik šiam regionui, t. y. Tilžės apskrčiai, kaip dažnai kalboje vartoti senieji skoliniai iš vokiečių kalbos. Galbūt atsirastų ir neužfiksuotų leksinių vienetų.

Būtų galima įvertinti ir struktūrinius šios socialinės grupės vartotų germanizmų aspektus: apžvelgti fonetinius variantus, gretimines formas ir morfologinius vedinius bei dūrinius. Reiktų įvertinti, kaip tvirtai jie įję į kalbos sistemą, ar iš jų daromasi vedinių, kokie darybos elementai tada vartojami. Apibūdinant germanizmų fonetinę adaptaciją yra kuo pasiremti – jau minėtomis N. Čepienės, K. Alminauskio studijomis.

Lietuvių kalbos repertuaro kitimo tyrinėjimas konkrečioje socialinėje grupėje turėtų aprėpti germanizmų atsiradimo priežastis tekstuose, ištirti, kurios buvo labiau lemiančios – skolinimasis su nauju denotatu (tai daugiausia terminai, pareigų pavadinimai, pvz., *landrotas*) ar mados vaikymasis, vokiečių kalbos prestižas, kai daiktui pavadinti turėtas ir lietuviškas žodis. Pastebėta, kad „Naujojo Tilžės keleivio“ straipsniuose gana dažnai šalia lietuviškos formos skliausteliuose nurodomas ir vokiškas atitikmuo: *kauke (Maske)*, *dažų (Farbų)*, *košelienų (Zilce)*. Vokiškų skolinių gausa šio laikraščio oficialiosiose ir politikos skiltyse (pvz., *Kontrollversammlungas*, *Reichsleiteris*, *Reichswehras*) paaiškinama germanizavimo situacija – oficiali vokietinimo politika prasidėjo nuo kanceliarinio stiliaus, lietuviai buvo priversti susipažinti su vokiška valdžios terminija. Tokių žodžių ypač daug verstiniuose valdžios įsakymuose. Reiktų paanalizuoti, kaip tvirtai vokiški leksikos elementai buvo įsigalėję buitiskiesniuose dalykuose, tai atspindėtų skyrelių „Jaunimo kampelis“, „Moterų kampelis“, „Mūsų gospadoriams“, „Bažnytiškos žinios“ apžvalga. Galų gale, tam medžiagos teikia ir kiekvieno „Naujojo Tilžės keleivio“ numerio antraštė užrašytos datos lietuviška arba vokiška forma.³ Lietuvių kalbos vartojimo sferų traukiamasis bei kalbinės kompetencijos silpnėjimas, vykstantys kartu su tautinės sąmonės blėsimu ir yra pagrindiniai lietuvių kalbos nykimo liudytojai. Mažosios Lietuvos lietuvių kalbinė bendruomenė lengvai perimdavo bendravimui reikalingus germanizmus, pateiktus spaudoje, jų kalbinio repertuaro vokiečių kalba buvo permanentinis procesas.

Spaudos germanizmų aptarimas pagal vartosenos tikslumą – dar vienas galimas tyrimo aspektas, kuris atskleistų ir konkrečios bendruomenės santykį su lietuvių kalba bei jos tvarkymo iniciatyvas. Juk santykis su gimtąja

² 1924 m. lietuvių ir vokiečių kalbomis išspausdinti šie Vydūno straipsniai: Nr. 1. Tėviškės žemė/Heimaterde, Nr. 2. Tikrasis lietuvių gymis/ Das wahre litauische Gesicht, Nr. 3. Buvimo tiesa/Das Recht zu existieren, Nr. 7. Daugiau blaivumo/Mehr Nüchternheit, Nr. 8. Klaipėdos krašto bažnyčia/Die Kirche im Memelgebiet (ir polemika: Nr. 20. kunigo Reimer atsiliepiamas, Nr. 33. Vydūno atsakas Eine Erwiderung zur Erwiderung), Nr. 21. Vokiečiai ir Lietuviai/Deutsche und Litauer, Nr. 37. Lūkesčiai/Erwartungen, Nr. 43. Kaip mums pasielgti reikėtų/Wie wir uns verhalten sollten ir t. t.

³ Apie primestinį kodų keitimą byloja „Naujojo Tilžės keleivio“ antraštė – dėl nacių persekiojimų ir pradėjus karui nuo 1939 m. rugsėjo 6 d. antraštėje leidimo vieta pradedama nurodyti vokiška forma *Tilsit* (anksčiau *Tilžė*), 1938 m. vokiečių valdžios oficialiai pakeisti vietovardžiai 1939 m. pradedami rašyti ir laikraščio skirsnelių pavadinimuose: *Apygardis Ragnit* (anksčiau: iš *Ragainės apygardžio*), *apgygardis Memel* (anksčiau: iš *Klaipėdos apygardžio*) ir kt.

kalba ir kiekvieno individo komunikacinė kompetencija reguliuoja kalbinę interakciją grupės viduje. Kaip jau anksčiau nurodyta, „Naujajame Tilžės keleivėje“ vienoje kalboje nepažįstami žodžiai pateikiami su kitos kalbos atitikmeniu, pvz., *apie Standesamto (lietuviškai: Užrašų įstaigos)*. Visgi nemažai tokių atvejų, kai lietuviškas atitikmuo nepateikiamas: *Taukai bus Tintą į save sugėrę, traukinio Atentatas sutrukdintas, užklupo arklių Szmuglerį, kelnėris tau patarnauja*. Čia neišvengiamai susiduriame su vertinimo problema: ar šie germanizmai būtini komunikacijai, ar tai tik prestižiškesnės kalbos formos siekimas.

K. Alminauskis 1935 m. akcentuoja, kad Mažosios Lietuvos šnekamojoje lietuvių kalboje vartota daug efemerišku skolinių iš vokiečių kalbos, turėjusių lietuviškus atitikmenis: *angeltė* (liet. rankpinigiai) *eizenbonė* (liet. traukinys) (Alminauskis, 1935:13-14). Ir pati Mažosios Lietuvos inteligentija suvokė, kad to meto lietuvių kalba užteršta svetimybėmis, spaudoje matomi raginimai ją gryninti: *Prūsų lietuvių ir rašomoj ir šnekamoj kalboj per amžių bėgius prisiveisė eilės barbarizmų, svetimų kalbų žodžių.<...> berods Prūsų lietuviams nebūtų reikalo užsispyrus laikytis lietuviškai-slaviškai-vokiško mišinio, o imtis savo senutės kalbos gryninimo, švarinimo.<...>Šis kilnus uždavinys tenka Mokykloms, Bažnyčioms ir Spaudai* (Dėl kalbos grynumo // NTK, 1924 Nr. 6, P. 2). Tai pat apgailestaujama, kad neretas mažlietuvis tolsta nuo savo kalbos ir „*didžiuojasi, mat irgi tu, kad lietuviškai gerai nemoka*“ (Mūsų mokykla // NLC, 1921 Nr. 64, P. 3). Tačiau nebuvo legalios kalbos norminimo politikos, tai ir liko tik pavienių asmenų iniciatyvomis, leksiniai skoliniai iš vokiečių kalbos vis labiau įsigalėdavo. Tiriant germanizmų dinamiką šioje kalbinėje bendruomenėje išryškėtų kalbos kaip socialinio fenomeno bruožai, atsiskleistų pačios kalbinės bendruomenės požūris, gimtosios kalbos vertinimas.

Išvados. Lietuvių kalbotyroje Mažosios Lietuvos germanizmų tyrinėjimai daugiausia atskleidžia struktūrinius šių skolinių aspektus (fonetinius variantus, darybą, gretimines formas), etimologiją bei įvardija jų semantines grupes. Tačiau tokiuose tyrinėjimuose lieka neišaiškintų klausimų, kuriuos sąlygoja didelis germanizmų skaičius, jų diferenciacija pagal vartojimą, fiksavimo subtilumai ir kitos ekstralingvistinės aplinkybės. Taip pat lieka neatskleista ir jų vartojimo realybė, apie kurią būtų galima gauti duomenų pasinaudojant istorinės sociolingvistikos tyrinėjimų metodais (pvz., sociopragmatine analize). Remiantis XX a. pr. lietuviška Mažosios Lietuvos spauda galima koncentruotis į konkrečios socialinės grupės kalboje vartotus germanizmus ir pagal tai apibūdinti šios grupės kalbinio repertuaro kitimą. Taip siaurėjant tiriamajam objektui, jis taptų labiau apibrėžtu, būtų galima padaryti konkretesnes išvadas. Tokie atskiros socialinės grupės vartotų germanizmų tyrinėjimai ne tik papildytų tradicinių tyrinėjimų rezultatus, bet ir padėtų tiksliau rekonstruoti to krašto lietuvių kalbos vartojimo sąlygas ir ypatybes.

Literatūra

1. Alminauskis, K. (1935). Die Germanismen des Litauischen. T. 1. Die deutschen Lehnwörter im Litauischen. Kaunas.
2. Belikov, V. I., Krysin, L. P. (2001). Sociolingvistika. Moskva.
3. Čepienė, N. (1993). Germanizmai XVII a. Mažosios Lietuvos vakarų aukštaičių tarmėje (remiantis „Lexicon Lithuanicum“) // Lietuvių kalbotyros klausimai. T. 30. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
4. Čepienė, N. (1995). Lietuvių kalbos germanizmai ir jų fonetinė adaptacija. Daktaro disertacijos santrauka, Vilnius.
5. Čepienė, N. (1997). Ne liaudies etimologijos (kelių germanizmų kilmės patikslinimas) // Lietuvių kalbotyros klausimai. T. 38. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla. P. 180–184.
6. Čepienė, N. (1998). Jono Brekūno Biblijos germanizmai // Baltistica. V priedas. Vilnius: Academia. P. 91–96.
7. Čepienė, N. (2000). Vokiškos kilmės namų apyvokos daiktų pavadinimai F. W. Haacko, P. Ruigio ir K. G. Milkaus žodynuose // Lietuvių kalbotyros klausimai. T. 43. Vilnius. P. 34–38.
8. Jonikas, P. (1987). Lietuvių kalba ir tauta amžių būvyje. Visuomeniniai lietuvių kalbos istorijos bruožai. Čikaga: Lituanistikos instituto leidykla.
9. Kaunas, D. (1996). Mažosios Lietuvos knyga. Lietuviškos knygų raida 1547–1940. Baltos lankos.
10. KTŽ (1990). Kalbotyros terminų žodynas. Kaunas: Šviesa.
11. LGL (1980): Althaus, H. P., Henne, H., Wiegand, H. E. (Sud.) Soziolinguistik // Lexikon der germanistischen Linguistik. Tübingen: Niemeyer Verlag. P. 347–358.
12. LKE (1999): Lietuvių kalbos enciklopedija. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
13. NLC (1921): Nauja Lietuviška Ceitunga, Išleidžiama Broliams Lietuwininkams ant Naudos bey Pasimokinima. Tilžė.
14. NTK: (1924, 1925, 1939) Naujasis Tilžės Keleivis, Prūsų lietuvių tautinės mažumos laikraštis. Tilžė.
15. Palionis, J. (1995). Lietuvių rašomosios kalbos istorija. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
16. Romaine, S. (1982). Socio-Historical Linguistics. Its Status and Methodology. Cambridge: University Press.
17. Sabaliauskas, A. (1990). Lietuvių kalbos leksika. Vilnius: Mokslo.
18. SL (2004a): Linke, A.; Nussbaumer M.; Portmann P. (Sud.) Soziolinguistik // Studienbuch Linguistik (5. Aufl.) Tübingen: Niemeyer Verlag. P. 335–371.
19. SL (2004b): Linke, A.; Nussbaumer M.; Portmann P. (Sud.) Historiolinguistik // Studienbuch Linguistik. (5 Aufl.) Tübingen: Niemeyer Verlag. P. 419–459.
20. Zinkevičius, Z. (2002–1a). Svarbiausios tirtinos lietuvių kalbos istorijos problemos // Rinktiniai straipsniai. T. 1. Vilnius: Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija. P. 129–134.
21. Zinkevičius, Z. (2002–1b). Buvusios Mažosios Lietuvos tarmės // Rinktiniai straipsniai. T. 1. Vilnius: Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija. P. 444–448.
22. Zinkevičius, Z. (2002–1c). Mintys pasirodžius lietuvių kalbos atlaso I tomui // Rinktiniai straipsniai. T. 1. Vilnius: Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija. P. 404–409.
23. Zinkevičius, Z. (2002–2a). Zum Einfluss des Deutschen auf das Ostpreussisch-Litauische des 20. Jahrhunderts // Rinktiniai straipsniai. T. 2. Vilnius: Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija. P. 393–398.
24. Zinkevičius, Z. (2002–2b). Lietuvių kalba Rytprūsioje // Rinktiniai straipsniai. T. 2. Vilnius: Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija. P. 476–480.

Forschungsaspekte von Germanismen im Ostpreußisch-Litauischen am Anfang des 20. Jahrhunderts

Zusammenfassung

In der litauischen Sprachforschung lassen die Forschungen von Germanismen des Ostpreußisch-Litauischen am Anfang des 20. Jhs. meistens die strukturellen Aspekte dieser Lehnwörter zum Vorschein kommen. Hauptsächlich in den Arbeiten von K. Alminauskis, N. Čepienė und Z. Zinkevičius werden phonetische Varianten, Ableitungen etc. von diesen lexikalischen Elementen beschrieben, genauso wie die Etymologien und die semantischen Gruppen dargelegt. Auf die große Anzahl der Germanismen, ihre Heterogenität und andere außersprachliche Voraussetzungen ist die Tatsache zurückzuführen, dass die Schlussfolgerungen im Allgemeinen gezogen werden und wiederum etwas diffus wirken. Auch die Gebrauchsrealität von Germanismen bleibt außer Acht oder wird nur ganz kurz skizziert. Man könnte m. E. zu prägnanteren Ergebnissen kommen, indem man einen neuen Ansatz – die diachrone Soziolinguistik – zur Hilfe zieht. Soziolinguistische bzw. soziopragmatische Erklärungsansätze haben in die Sprachgeschichtsforschung Eingang gefunden, was zur einer Öffnung der Sprachgeschichte hin zur Soziolinguistik geführt hat. Anhand der litauischen Presse in Ostpreußen am Anfang des 20. Jhs. kann man sich auf die in einer bestimmten Sprachgemeinschaft geläufigen Germanismen begrenzen und die Schlussfolgerungen über die Veränderungen im Sprachrepertoire dieser Gruppe machen. Der soziopragmatische Ansatz analysiert eben sprachliche Veränderungen im Gefüge von Gesellschaft und Kultur, wobei die sprachlichen Veränderungen nicht allein mit linguistischen Begriffen erklärt werden können. So wäre der Forschungsgegenstand in diesem Fall zwar auf die in einer bestimmten Sprachgemeinschaft vorkommenden Germanismen begrenzt, aber dadurch könnte man mit präziseren Schlussfolgerungen rechnen. Solche soziolinguistischen Forschungen würden die traditionellen Forschungen ergänzen, denn ein Schwerpunkt in der neueren Sprachgeschichtsforschung liegt auf der Erforschung außersprachlicher und kultureller Faktoren (z. B. soziopragmatische Sprachgeschichte, Sprachbewußtseinsgeschichte), die Sprachwandel bewirken.

Straipsnis įteiktas 2004 03

Parengtas spaudai 2004 06

Über die Autorin

Indrė Brokartaitė-Pladienė, M. A. (Vergleichende Sprachwissenschaft), Doktorandin (Philologie (Sprachwissenschaft)), Assistentin an der Universität Šiauliai, Litauen.

Wissenschaftlicher Interessenbereich: deutsch-litauische Sprachkontakte, historische Soziolinguistik.

Adresse: Universität Šiauliai, Geisteswissenschaftliche Fakultät, Lehrstuhl für Romanische und Germanische Philologie, P. Višinskio 25; LT-76351 Šiauliai, Litauen.

E-mail: indpld@hotmail.com

